

32. Anadolu'da Sa'di-i şirâzi'nin Gülistân adlı eserine yazılan Farsça nazireler

Çetin KASKA¹

APA: Kaska, Ç. (2021). Anadolu'da Sa'di-i şirâzi'nin Gülistân adlı eserine yazılan Farsça nazireler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 527-539. DOI: 10.29000/rumelide.895963.

Öz

Sa'di-i şirâzi'ye ait olan *Gülistân* sadece Fars dili ve edebiyatının değil, İslam'ın şekillendirdiği edebiyat ve kültürün en önemli eserlerindedir. Bir dibâce ve çeşitli konuların işlendiği sekiz bölüm olarak tertip edilen bu eser, hem muhtevası hem de müellifin kullandığı dil ve üslup nedeniyle Türk edebiyatında ilgiyle takip edilmiş, çok defa Türkçeye tercüme edilmiş, şerh ve nazireleri yazılmıştır. Mevlânâ, *Mesnevî*'si ve diğer eserleriyle nasıl edebiyatımızı etkilemişse Sa'di de öyle etkilemiştir. Sa'di'nin eserleri bilhassa *Gülistân* hemen her yüzyılda her çeşit ve sınıf insanı etkilemiş ve bu etki bu zamana kadar eserin gözden düşmemesine vesile olmuştur. Bu tesirde şüphesiz şairin bediî üslubu ve ifade inceliğinin de payı vardır. Doęu edebiyatının klasik eserlerinden olan ve yıllarca ders ve ahlak kitabı olarak okutulan *Gülistân*'a Anadolu'da dokuz Farsça nazire yazılmıştır. Adı ve bölümleri *Gülistân*'ı çağırıştıran bu Farsça eserler, *Gülistân*'a duyulan hayranlığın göstergesidir. Bu makalede Anadolu'da *Gülistân*'a Farsça nazire yazanlar ve nazireleri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Sa'di-i řirâzi, Gülistân, Anadolu, nazire, Farsça

The parallel works written in Persian to Saadi's Gulistan in the Anatolian

Abstract

Gulistan, which belongs to Saadi Shirazi, is one of the most important works of not only Persian language and literature, but also the literature and culture shaped by Islam. This work, organized as an introduction and eight chapters in which various topics are covered, was followed with interest in Turkish literature due to both its content and the language and style used by the author, it was translated into Turkish many times, and its comments and parallel works were written. Saadi affected our literature just as Mawlana's book called Masnavi and other works affected our literature. Saadi's works have influenced people of all kinds and classes, especially in *Gulistan*, in almost every century, and this effect has caused the work to remain in favor until this time. Undoubtedly, the essence of the poet and the fineness of expression have a share in this influence. nine Persian parallel works were written in Anatolia to *Gulistan*, one of the classical works of Eastern literature and has been taught as a course and ethics book for years. These works in Persian, whose name and parts remind of *Gulistan*, are a sign of the admiration for *Gulistan*. In this article, the people who wrote parallel work in Persian for Gulistan in Anatolia and their parallel works are discussed.

Keywords: Saadi Shirazi, Gulistan, Anatolia, parallel work, Persian

¹ Dr. Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı (İstanbul, Türkiye), cetinkaska@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1168-5522 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 28.11.2020- kabul tarihi: 20.03.2021; DOI: 10.29000/rumelide.895963]

Giriş

Sa'dî-i Şîrâzî'nin en önemli mensur-manzum eseri şüphesiz ki *Gülistân*'dır. *Gülistân* 656'da (1258) Sagurlular hükümdarlarından Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına yazılmıştır. Münâcât, na't, kitabın yazılış sebebi ve farklı sayılardaki hikâyelerden oluşan sekiz bâbdan ibarettir: 1. Bâb: Der siret-i pâdişâhân /Padişahların hal ve hareketleri (41 hikâye). 2. Bâb: Der Ahlâk-i Dervîşân /Dervîşlerin ahlaki (48 hikâye). 3. Bâb: Der Fazîlet-i Kanâ'at/ Kanaatin fazileti (29 hikâye). 4. Bâb: Der Fevâ'id-i Hâmûşî/ Suskunluğun faydaları (14 hikâye). 5. Bâb: Der 'Işk ve Cevânî/ Aşk ve Gençlik (21 hikâye). 6. Bâb: Der Za'f ve Pîrî / Güçten kesilme ve yaşlılık (9 hikâye). 7. Bâb: Der Te'sîr-i Terbiyet/ Terbiyenin tesiri (20 hikâye). 8. Bâb: Der Âdâb-i Sohbet/ Sohbet adabı. İlk yedi bâbda hikâyeler ve manzum parçalar, sekizinci bâbda muâşeretle ilgi manzum-mensur vecizeler ve öğütler yer almaktadır (Yılmaz 2012: XXXIII; Yazıcı 1996: 240-41; Hânlerî 1347: 423-24; Devletşâh 2011: 268-276; Hidâyet 1339: 748-71)

Gülistân'da toplam 182 hikâye bulunmaktadır. Bu mensur hikâyelerde günlük hayatta karşılaşılan olaylar, nasihatler, nükteler, atasözleri, Farsça ve Arapça manzum beyitler, Sa'dî'nin seyahatleri ve başından geçen olaylar, ayet ve hadisler yer almaktadır. Sa'dî'nin seyahatleri hakkında *Gülistân*'da verdiği bazı bilgiler muhtemelen hayal ürünü tahkiyelerdir. *Gülistân* secili bir üsluba sahiptir ve mensur hikâyeler sık sık manzum parçalarla kesilmiştir. *Bostân*'da olduğu gibi *Gülistân*'da da bir sehl-i mümtenî üslubu görülmektedir. Nükteler ve fikirler kolay, ancak hikmetli bir söyleyiş içinde fazla sanat ve süs kaygısı güdülmeden ifade edilmiştir. Müslüman toplumların ahlak ve toplumsal ilişkileri üzerinde *Bostan* gibi büyük tesir icra eden *Gülistân* asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Üslubu sürükleyici ve canlı olan *Gülistân*'da yeri geldikçe vecizeler, hayvan hikâyeleri ve öğütler yer almıştır (Sa'dî-i Şîrâzî 2001: 11-14; Yılmaz 2012: XXXIII; Sadî 1991: VIII-X; Kazâî 1386: 195-98).

Gülistân yazıldığı dönemden beri farklı toplumlar tarafından okunmuş, beğenilmiş, tercüme, şerh ve nazirelere konu olmuştur. *Gülistân* sadece İran sınırları içerisinde etkili olmamış, dünya edebiyatlarının tamamında söz sahibi olmuştur. Osmanlı döneminde medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, Farsça öğretimi için ilk kaynaklar arasında yer almıştır. Tercüme, şerh ve nazirelerle birlikte Türk edebiyatında en çok okunan eserler arasında yerini almıştır. Birçok Türk müellif *Gülistân*'dan etkilenmiş ve eserlerinde bunu dile getirmiştir. *Gülistân* sayesinde Sa'dî bilgi ve tecrübelerini bedîî bir üslupla beyan etmiştir. *Gülistân*'daki her bâb birbirini tamamlamaktadır. Eserdeki bazı hikâyeler sayesinde o dönemin ictimâî hayatı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. *Gülistân* her sınıftan insan üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu sayede günümüze kadar gözden düşmemiştir. Sa'dî, *Gülistân*'ı yazarken *Makamat* sahibi Hamidî'nin, Abdullah-i Ensârî'nin ve *Kelîle ve Dimne* mütercimi Ebû'l-Mealî Nasrullah-i Münşî'nin üslubundan etkilenmiş, ancak bunları yumuşatıp, sadeleştirerek kendisine has bir üslup ortaya çıkarmıştır. Birçok yazar *Gülistân*'ı örnek alıp, eserler yazmıştır, ancak hiç kimse onun seviyesine çıkamamıştır (Eroğlu 2000: 9-18; Vazîh Efendi 2016: 1-4; Sadî 2007: 28-32; Safâ 1368: 584-614)

Anadolu'da *Gülistân*'a Osmanlıca yazılan nazireler

Secili bir nesirle kaleme alınan *Gülistân* dünya edebiyatında didaktik türün en beğenilen eserleri arasında yer almıştır. Muhtevası ve hacmi bakımından değerli olan bu eser tarzının en kâmil örneği olduğu için sonradan birçok kez taklit edilmiştir. Hem anlatımının güzel olması hem de içeriğinin zengin olmasından dolayı en çok şerhi yapılan ve naziresi yazılan eserlerden biri haline gelmiştir.

Bunda eserin manzum-mensur yazılmış olması, düşünceleri kısa ve veciz bir şekilde ifade etmesinin payı vardır. Anadolu'da tespit ettiğimize göre *Gülistân*'a beş Osmanlıca nazire yazılmıştır: 1-*Nahlistân*: El-Hakîr Ahmed el-Fakir el-Kostantiniyevî tarafından 963'te (1555) Diyarbakır'da manzum-mensur tarzda kaleme alınmıştır. Müellif bu eseri yazarken Lâmiî'nin 1512'de ve Ahî'nin 1517'de kaleme aldığı *Hüsn-i Dil* adlı eserden istifade etmiştir. Bu eser Kanun Sultan Süleyman'a ithaf edilmiştir (Ersoy, 2006: 1-5, 57). 2-*Gülistân-i Vâhidî*: Abdulvâhid tarafından 937'de (1530) yazılan bu eser Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilmiştir. Eserde 85 hikâye, 320 kıta, 18 rubai, 208 tek beyit, 14 mesnevi ve 2 mısra bulunmaktadır. Eserde kırk bir Farsça manzume yer almıştır (Özçakmak, 2017: 19-42, 265). 3-*Râhatü'l-Ervâh*: Bu eser Çorlulu Zarifi tarafından 1013'te (1604) manzum-mensur bir tarzda yazılmış ve Sultan I. Ahmed'e ithaf edilmiştir. Bir mukaddime, sekiz bab ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Eserde Nasrettin Hoca fıkralarına, müstehcen hikâyelere ve çeşitli latifelere yer verilmiştir (Taşkın, 2009: 33-34). 4-*Nihâlistân*: Nergisi'ye ait olan bu eser 1034'te (1624) Elbasan'da kaleme alınmış ve Şeyh Yahya Efendi'ye ithaf edilmiştir, ancak müellif 1035'te (1625) bu esere bazı ilaveler yapıp, Sultan IV. Murad'a ithaf etmiştir. Bir mukaddime ve beş bölümden oluşan bu eserde 25 hikâye bulunmaktadır (Çaldak, 1997: 2002-21). 5-*Muhammed Efendî Nazîresi*: Günümüze ulaşmayan bu eseri hicri dokuzuncu yüzyılda yaşayan Muhammed Efendi kaleme almıştır (Yazıcı, 1378: 326).

Anadolu'da Gülistân'a yazılan Farsça nazireler

Gülistân, İslam'ın önemli bir etkiye sahip olduğu ortak kültür ve edebiyatın en önemli eserlerindedir. Bu eser; muhtevası, dil ve üslubu sayesinde Türk edebiyatında beğenilmiş, Türkçeye tercüme edilmiş, kendisine şerh ve nazireler yazılmıştır. *Gülistân* nazım ve nesirin imtizaç etmesiyle ortaya çıkmış, kısa bir sürede yazılmasına rağmen içerisinde noksanlık barındırmamaktadır. Hem İran coğrafyasında hem de Osmanlı topraklarında *Gülistân*'a birçok Farsça nazire yazılmıştır. Osmanlı topraklarında yazılan Farsça nazirelerde ayetlerden, hadislerden, daha önceki şair ve yazarların eserlerinden, menkıbelerden, büyük insanların sözlerinden yararlanılmıştır. Osmanlı topraklarında yazılan Farsça dokuz nazirenin isimleri şöyledir:

1-Sünbülîstân: Bu eser İstanbullu Mehmed Şevket'e aittir. Fazilet sahibi kâtiplerden olan Şevket 1219'da İstanbul, Üsküdar'daki Çinili Hamam yakınlarında bulunan Şâh-ı Hubân mahallesinde doğmuştur. 1232'de (1816) kâtiplik için izin almış ve 1235'te (1819) Divan-ı Hümayuna girmiştir. 1246'dan (1830) 1256'ya (1840) kadar Sultan II. Mahmud'un ikinci kalem müdürü olarak görev yapmıştır. 1256'da (1840) Ahmed Fethî Paşa'nın kâtipliğini yapmış ve 1265'ten (1848) sonra hümayun ordusunun muhasebe işiyle meşgul olmuştur. Firârî Ahmed Paşa'nın yanında çalışmış, Kapu Kedhudâsı ve Birinci Ordu muhasebecisi olarak görev yapmış ve 1284'de (1867) vefat etmiştir. Şevket'in *Sünbülîstân* dışında sözlük olan *Eser-i Şevket* adlı bir eseri daha vardır. Bu eser 1267'de yazılmış ve 1268'de (1851) yayınlanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin yer aldığı bu eser 29 bâb ve 745 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserin sonunda Farsça beş beyit yer almıştır (Seyf-Aydın 2018: 601-614; Süreyya 1996: 1593; Tahir 1976: 403).

Sünbülîstân, Şevket'in arkadaşlarının tavsiyesi neticesinde, Sa'dî'nin *Gülistân* ve Câmî'nin *Bahâristân* adlı eserlerine nazire olarak 1274'te (1857) Farsça yazılmış ve Sultan Abdülmecid Hân'a takdim edilmiştir. *Sünbülîstân-i Rûm* adıyla da anılan bu eser dört ana bölümden oluşmaktadır: 1- Mukkadime. 2-Hikmetli Latifeler. 3-İbretli Hikâyeler. 4-Hâtîme. Eserde daha çok ahlâkî düsturlar, felsefî mevzular, hayvanların ağzından anlatılan hikâyeler, insaf ve adalet duygusu, cömert kişilerin ve cömertliğin vasfı gibi konular ele alınmıştır. Eserde herkese kanaat tavsiye edilmiş, cidal, edepsizlik ve gönül kırmak gibi kötü hasletlerden uzak durulması telkin edilmiştir. Müellif, Sa'dî gibi mukaddimedede

Allah'a hamd ve Peygamberimiz'e salât ve selâmdan sonra kısaca hayatına değinmiştir. Şevket, eserinin Sa'dî ve Câmî'nin adı geçen eserleri kadar iyi olmamasına rağmen çocuk ve gençler için kıymetli olduğunu ifade etmiştir. Eserdeki en önemli kısım sineklerin ahvalinin beyan edildiği bölümdür, bu bölüm elli altı kısımdan oluşmaktadır. Müellif ele aldığı mevzuları zihinlere kazımak için hikâyeler şeklinde nakletmiş, hadislerden, şiirlerden ve ayetlerden yararlanmıştır. Eser Irak üslubuyla kaleme alınmış ve eserdeki şiirler sade olarak yazılmıştır. Bu eserin 1275 (1858) tarihli yazma bir nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (FY 932) bulunmaktadır (Sünbülîstân FY 932, vr. 1b-156a; Seyf-Aydın 2018: 601-614; Kaska 2020: 90). Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Sünbülîstân FY 932, vr. 90b):

"به گروه مستمندان زنهار مانع مشوید و مبدا که تلخگویی و درشتی مکنید زیرا فرمود خدای ذوالمنن اذفع بآلئې هې آحسنُ بر مضمونش رفتن و به اهل نیاز و دیگران هموار درون پروردن و نوازش کردن بر بزرگان لایست."

"Şikâyetçi olanlara kabalık ve kötülük etmemek için engel olmayın, çünkü yüce Allah şöyle buyurmuş: 'İyilik öfke anında sabır göstermektir.' Büyüklerin ihtiyaç sahiplerine ve diğerlerine şefkat ile muamele etmesi, onlarla hemhal olması ve onlara iltifat etmesi elzemdir."

2-Nahlistân: Bu eser Şükrüllâh-i Şîrvânî'ye aittir. Şîrvânî'nin asıl adı Şükrullah Mehmed Çelebi, babasının adı İbrahim Hekim-i Şîrvânî'dir. Tezkirelerde Şükrullah hakkında yeterli bilgi yoktur. Şîrvânî olan Şükrullah, Osmanlı hükümdarların şair ve yazarlara ilgi göstermesi neticesinde Fatih döneminde, Osmanlı topraklarına sığınmış ve burada tabiplik yapmıştır. Kaynaklarda 890 (1485) ve 912 (1506) yıllarında vefat ettiği söylenmiştir. Şeyh Vefa Haziresi'nde medfundur. *Nahlistân* adlı eserinde Ehl-i Beyt'ten bahsetmesine rağmen Sünnî geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır. *Nahlistân*'dan başka iki eseri daha vardır. Bu eserden biri *Fütuhât fi'l-cifr*'dir. Bu eser bir mukaddime ve üç makaleden oluşmaktadır. Bu eserdeki konular şöyledir: Mukaddime: Cifr ilmi. Birinci makale: Dünyanın halleri. İkinci makale: Mehdi ve onun çıkış zamanı. Üçüncü makale: Devlet-i Aliyye. İkinci eseri *Riyâzu'l-Ulûm*'dur. Sekiz bâbtan oluşan bu eser 894'te (1488) II. Bayezid adına yazılmıştır. Bu eserdeki bâblar ve işlenen mevzular şöyledir: Birinci bâb: Tasavvuf ilmi. İkinci bâb: Mantık ilmi. Üçüncü bâb: Astroloji ilmi. Dördüncü bâb: Astronomi ilmi. Beşinci bâb: Matematik ilmi. Altıncı bâb: Kıyafet/Feraset ilmi. Yedinci bâb: Kıyafet ilmi. Sekizinci bâb: Muammâ İlmi. (Süren 2006: 7-8; Dihhodâ 1349: 382)

Bir mukaddime, sekiz bab ve bir hâtimedden oluşan *Nahlistân* şu bölümlerden oluşmaktadır: Mukaddime, 1. Bâb: Padişahların adaleti (4 hikâye) 2. Bâb: İlmin fazileti (4 hikâye). 3. Bâb: Aklın fazileti ve yapılan işlerde onun gerekliliği (3 hikâye). 4. Bâb: Velinimetin hakkını tanımanın fazileti (3 hikâye). 5. Bâb: Aile muhabbeti (3 hikâye). 6. Bâb: Kerem ve cömertlik (3 hikâye). 7. Bâb: Allah'ın şefkati, mağfireti ve rahmeti (3 hikâye). 8. Bâb: Dünyanın vefasızlığı (7 hikâye). 9. Bâb: Her bir bâba ilişkin farklı sözler (3 hikâye). Hâtime. Didaktik bir yapıya sahip olan *Nahlistân*'ın her bâbında konuyla ilgili ayet ve hadisler verilmiş, hikâyelerde genellikle daha önceki padişah ve peygamberlerin başından geçen olaylar seçilmiştir. Arapça ve Farsça dillerini iyi bilen yazar ahlakî konuları hikâye tarzında okuyucunun zihnine nakşetmiştir. Her hikâye mizahî beyitlerle süslenmiştir. Müellif eserin başında *Gülîstân* ve *Bahâristân*'dan etkilenecek bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Eserde Behrâm-i Gûr, Sultan Alparslan, Hükümdar İskender, Harun Reşid, Abdullâh b. Mübarek, Sûfyân-i Sevrî, Hasan-i Basrî, Horasan Sultanı Ali b. Musa ve Abdülcebbar Müstevfî'nin adları yâd edilmiştir (Süren 2006: 14-20). Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Süren 2006: 26-29):

"حکایت... از عبدالله مبارک پرسیدند که علم چیست و خرد چیست و خردمند کیست؟ گفت؛ علم آن است که بدانی که چه می باید کردن و خرد، آموختن علم است و خردمندی به کار بستن علم."

سفیان ثوری رحمة الله علیه در راه کودکی را دید، بلبلی در قفص کرده، چون اضطراب بلبل دید، با کودک گفت؛ اگر این محبوس را ازین قید برهائی، ترا صفاها خواهد بود. آخر الامر به الحاح و بهایی هرچه تمامتر آن بلبل را خلاص کرد. چندانکه سفیان در حیات بود آن بلبل ازو

مفارقت ننمود. چون سفیان را اجل فرا رسید، بر سر تابعیت او خود را بی اختیار می انداخت و می طیبید، چون به خاکش دفن کردند با مجاوران آنجا مقیم گشت تا جان بداد، او را در خاک پای او دفن کردند."

"*Hikâye... Abdullâh Mübârek'e sordular: İlim nedir, akıl nedir ve akıllı kimdir? Dedi: İlim ne yapman gerektiğini bilmendir. Akıl, ilim öğrenmektir ve akıllık ilimle amel etmektir.*

Allah rahmet etsin Süfyân Sûrî yolda bir bülbülü kafese hapseden bir çocuk görmüş. Bülbülün ızdırabını görünce, çocuğa şöyle demiş: Eğer bu mahpusu bu zindan azat edersen, sana güzellikler nasip olacak. Sonunda konulan her şart ve kıymete binaen o bülbül kurtarmış. Süfyân hayatta olduğu sürece o bülbül ondan ayrılmamış. Süfyân'ın eceli gelince, bülbül onun tabutunun yanında kendisini ihtiyarsız bir şekilde bırakıp çırpınmış. Süfyân defnedildikten sonra bülbül can verene kadar onun kabrinin yakınında bulunmuş. Ölünce onu Süfyân'ın ayağının dibinde topırağa vermişler."

3-Nigâristân: Bu eser Kemalpaşazâde'ye aittir. Kemalpaşazâde, Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisidir. Asıl adı Şemseddin Ahmed'dir, ancak büyük babası Kemalpaşa'ya nisbetle Kemalpaşazâde, İbn Kemal ve Kemalpaşaoğlu adlarıyla anılmıştır. 1469'da doğmuş, kaynaklarda Tokat, Edirne ve Amasyalı olduğu söylenmiştir. Kemalpaşazâde gençliğinde Arap ve Fars edebiyatlarını, mantık ve Kur'ân-ı Kerim derslerini almış, Molla Lutfî, Kestelî Muslihüddin Mustafa, Hatibzâde Muhyiddin Efendi gibi kimselerden ilim tahsil etmiştir. Şehzade Bayezid'in seferlerine katılmış, Edirne, İstanbul ve Üsküp'te müderrislikle meşgul olmuş, 1515'te Edirne kadılığına, 1516 Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Mısır seferine katılmış, 1539'da kazaskerlikten alınmış, Edirne'ye müderris olarak tayin edilmiş, 1524'te İstanbul'daki Fatih Medresesi'nde ders vermiş ve 1526'da şeyhülislâmlığa getirilmiştir. 1534'te vefat etmiş ve Edirnekapı dışındaki Mahmud Çelebi Zâviyesi haziresine defnedilmiştir. *Nigâristân* dışında *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, *Divan*, *Yûsuf ile Züleyhâ*, *Kasîde-i Bürde Tercümesi*, *Risâle-i Kâfiye* adlı eserleri vardır (Çiçekler 1994: 34-59; Turan 2002: 238-40).

Kemalpaşazâde, *Nigâristân*'ı bir arkadaşının tavsiyesi neticesinde *Gülistân*'a nazire olarak 939'da (1532) yazmış ve Sadrazam İbrahim Paşa'ya takdim etmiştir. Bu eser bir mukaddime ve sekiz bâbdan oluşmaktadır. Eserdeki bazı hikâyeler *Gülistân*'dan alınmış, ancak bunları müellif kendisine has bir üslupla nakletmiş ve hikâyeleri destekleyen şiirleri de çoğunlukla değiştirmiştir. *Gülistân*'dan başka müellif, Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*, Câmî'nin *Baharistân* ve Abdullah-i Ensârî'nin *Nesâyih* ve *Münâcât* adlı eserlerinden etkilenmiş ve bunlardan alıntılar yapmıştır. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır: Mukaddime: Allah'a hamd, Peygambere salat ve eserin yazılış sebebi. 1. Bâb: Hükümdarların Sîreti (149 hikâye). 2. Bâb: Dervişlerin ahlakı (82 hikâye). 3. Bâb: Kanaatin fazileti (82 hikâye). 4. Bâb: Sükûtun Fazileti (54 hikâye). 5. Bâb: Aşk ve Gençlik (37 hikâye). 6. Bâb: İhtiyarlığın zayıflığı (17 hikâye). 7. Bâb: Terbiyenin Tesiri (5 hikâye). 8. Bâb: Sohbet Ehlinin Edepleri (Kısa öğütler ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır). Eserde Sultan Süleyman, Mahmud Sebüktekin, Erzincan Sultanı Fahreddin Behrâmşâh, Nizamülmülk, Sultan Sencer, Erzincan Meliki Alaaddin Davud Şah, Alaaddin Keykubat, Celâleddin Karatay, Yakub b. Leys-i Saffar, Feridun Ferruh, Nasr b. Ahmed-i Sâmânî, Sultan Murad Hüdavendigâr, Lebîb-i Belhî, Cengiz Han, Sultan Mesud, İzzeddin Keykavus, Sultan Melikşah gibi birçok kimsenin adı yâd edilmiştir. Bu eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Çiçekler 1994: 157):

"Hikâyet... Gلامی که دلش از ترس عاقبت و فوت عاقبت به آزاری بود. با خواجه خود به بازار می رفت. هنگامی نماز رسید. غلام به مسجد در شد تا ادای فرض کند و نیازش به درگاه اله عرض. دیرتر ماند. خواجه چون درای بانگ بر زد که بدر آی. غلام گفت. نمی گذرانم. خواجه گفت؛ که نمی گذارد. گفت؛ همان کس که ترا نمی گذارد که به مسجد در آی.

حکایت... دزدی که دزدی همیشه پیشه او بود. به خانه درویشی بجستی در آمد. چندانکه جستی چیزی به دستش نیامد. صاحب خانه که با حق آشنا بود. از حال آن بیگانه آگاه شد. کلیوی که درو خفته بود بگذرگاه دزدی بی مزد در انداخت تا آن شوم قدم محروم نرود."

"*Hikâye... Bir hizmetçinin gönüllü akıbet korkusundan ve ölüm endişesinden dolayı dehşet içindeydi. Efendisiyle birlikte pazara gitti. Namaz vakti gelince, hizmetçi farzını eda etmek ve niyazını Allah'a arz etmek için mescide girdi. Uzun süre kalınca, efendisi dışarı çıkması için*

kendisine seslendi. Hizmetçi: Beni bırakmıyorlar. Efendi: Kim bırakmıyor? Hizmetçi: Senin mescide gelmeni engelleyen kişi beni bırakmıyor.

Hikâye... Daima hırsızlığı meslek edinen bir hırsız vardı. Bir dervişin evine girdi. Arayıp taradı, ancak dişe dokunur bir şey bulmadı. Ev sahibi hak aşığı biriydi. O hırsızın halinden haberdar olunca, o uğursuz hırsız mahrum gitmesin diye üzerinde yattığı kilimi hırsızın yolunun üzerine attı."

4-Sünbülîstân: Bu eser Şeyh Şüca'-i Gürgânî'ye aittir. Gürgânî mutasavvıf, âlim ve şairdir. Sünnî mezhebine mensuptur. Yaşamı ve eseri hakkında bilgi yoktur. Fetullâh Sadîkî adında bir şeyhi var, şeyhine çok ihtiram göstermiş ve bu şeyhin teşvik ve tavsiyesi neticesinde *Sünbülîstân* adlı eserini kaleme almıştır. Gürgânî doğum tarihi ve yeri hakkında bilgi vermemiş, sadece eserin dibacesinde Kostantiniyye yani İstanbul'dan bahsetmiştir. Bir sūfî olan Gürgânî eserinde Hemedân'dan çokça bahsetmiş, muhtemelen orada emir olarak vazife yapmış ve kıtlık sebebiyle oradan ayrılp, Şam'a gitmiş ve daha sonra yaklaşık kırk yaşındayken Osmanlı devletine sığınmıştır. Osmanlı topraklarında Şeyh Fetullâh Sadîkî ile tanışmış ve ona intisap etmiştir (Mehdîpûr 1377:129-144).

Şüca', *Sünbülîstân* adlı eserini 949'da (1542) yazmaya başlayıp aynı yıl bitirmiş, Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf etmiş ve bu eseri salıklere, salık olmaya talip olanlara terbiye ve nefsi gemleme noktasında ders vermek için yazdığını belirtmiştir. Eserde ahlakî bakış açısı ve tasavvufî üslup hâkimdir. *Sünbülîstân* şu on bâbdan oluşmaktadır: 1. Bâb: Padişahların Huyları. 2. Bâb: Dervişlerin Ahlakı. 3. Bâb: Ulemanın Ahlakı. 4. Bâb: Kanaatin Fazileti. 5. Bâb: Sükûnetin Faydaları. 6. Bâb: Zenginlerin Cömertliği. 7. Bâb: Cimrilik ve Pintilik. 8. Bâb: Aşk ve Muhabbet. 9. Bâb: Yaşlılık. 10. Bâb: Terbiye. Bu eser *Gülîstân* gibi manzum ve mensur olarak yazılmıştır. Müellif eserinde ayet, hadis, mutasavvıf şeyhlerin hallerinden ve diğer büyüklerin hal tercümelerinden istifade etmiş, hikmet, vaaz, öğüt ve dinî terimlerden yararlanmış. Eserin dibâcesi edebî yönden çok sağlamdır, ancak metnin tamamında bütünlük yoktur. Dibâce on üç sayfadan oluşmaktadır. Kitapta yaklaşık 125 hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeler dinî ve ilmî şahsiyetler, özellikle peygamberler, Peygamberimiz, Ehl-i Beyt, Hulefâ-yi Râşidîn, arif ve mutasavvıflar hakkındadır. Müellif kitaptaki bütün şiirleri kendisi yazmış, hiç kimseden iktibasta bulunmamış ve kendisi hakkında dokuz hikâyede bilgi vermiştir. *Sünbülîstân* Farsça ve nadiren de Arapça nazım ve nesirden oluşmaktadır. Eserde *Gülîstân*'dan fazla şiir yer almıştır (Mehdîpûr 1377:129-144; Şüca'-i Gürgânî 1384: 6-9). Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Şüca'-i Gürgânî 1384: 7):

"حضرت جعفر صادق را پیش خلیفه غمز کردند یکی را فرستاد که او را بخواند و گفت چون بیاید من اشارت کنم او را پاره کنین. چون بیامد خلیفه را چشم به او افتاد از دور برخاست و به استقبال او رفت و دست او بوسید و در پیش خود نشاند و او را بناوخت... مدتی بنشست چون برخاست با او بیرون رفت و او را روانه کرد..."

حضرت امیرالمومنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه و کرم الله وجهه را چون آن نابکار به زخم خنجر مجروح کرد و باب شهادتش مفتوح، هر دو امیرین را یعنی امیر حسن و امیر حسین را رضی الله عنها پیش خود خواند. پدر را دیدند که چشم مبارکش در خون غلطیده. گفت ای فرزندان و جگر گوشگان من... آنگاه ام سلمه را بخواند و گفت زینهار حسن و حسین را نکوداری که نه مادر دارند نه پدر..."

"*Hz. Cafer-i Sâdikî* halifeye gammazlayınca, halife birisini getirmesi için gönderdi ve şöyle dedi: *Gelince ben işaret verince onu parçalayın. Uzaktan görünce halife ayağa kalktı, onu karşılamaya gitti, onun elini öptü, yanına oturttu, ona övgüde bulundu, bir süre birlikte oturduktan sonra, kalktı halife onunla dışarı çıkıp kendisini yolcu etti.*

Müminlerin emiri Hz. Ali'yi o soysuz hançerle yaralayınca, Hz. Ali şehadette kavuşacağımı anladı ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i yanına çağırdı. İkisi babalarının mübarek gözlerinden kan damladığını gördü. Hz. Ali, ey oğullarım ve ciğer parelerim... Ümmü Seleme'ye seslendi ve şöyle dedi: Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e kesinlikle iyi bakın çünkü onların ne anneleri var ne de babaları...

5-Bülbülîstân: Bu eser Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'ye aittir. Fevzi'nin asıl adı Mehmed Ali, mahlası Fevzî ve babasının adı Ahmed Şakir Efendi'dir. Denizli'nin Tavas ilçesinde doğmuştur. Edirne'de yirmi

Yıl müftülük yaptığı için Edirne Müftüsü adıyla tanınmıştır. Gençliğinde Hâdimli Hacı Said Efendi, Evliyâzâde Ali Rıza Efendi, Erzincanlı Mehmed Efendi'den ders almıştır. 1841-1843 yılları arası Mekke'de bulunmuş, hac vazifesini yerine getirmiş, dersler almış ve ders vermiştir. Nakşibendî şeyhi Abdullah Efendi'ye intisap etmiş, hac dönüşü Manisa'da icazet alıp, İstanbul'a gitmiştir. 1847'de dersiâm olarak Edirne'ye atanmış ve orada müftü olmuştur. Müftülük görevini ifa ederken eserler telif etmiş, Eskicami'de çeşitli eserler okutmuştur. Bir iftira nedeniyle 1864'te görevden alınmış ve kısa bir müddet sonra Antalya niyâbeti göreviyle memur olmuştur. Ankara, Halep, Kudüs, Kayseri, Bitlis, Medine, Balıkesir'de görev yapmış ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. 1318'de (1900) İstanbul'da vefat etmiş ve Fatih Camii haziresinde medfundur. *Bülbülistân* dışında *Divan*, *Hediye-i Fevzî*, *Mecmûatü't-tercîât*, *Rûhu's-salât* adlı eserleri vardır (Uzun 1995: 506-509; Yılmaz 2008: 6-22).

Fevzi Efendi, yetmiş sekiz sayfadan oluşan *Bülbülistân*'ı 1310'da (1892) tamamlamış ve II. Abdülhamid'e ithaf etmiştir. Bu eseri Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*, Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân* ve Abdurrahman Câmî'nin *Baharistân* adlı eserlerine nazire olarak yazmıştır. Eser bir dibâce, sekiz bab (nihâl) ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eserde cennetin sekiz makamı tanıtılmış ve bu makamlara nasıl ulaşılabileceği hikâyeye ve manzum hikâyelerle dile getirilmiştir. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır: Kitabın dibâcesini. 1. Bâb/Nihâl: Dârü'l-Celâl cennetindeki güzel sesli bülbüllerin Allah'ın cenneti için şükür ve teşekkür etme niyetiyle güzel ötmesi. 2. Bâb/Nihâl: Darü's-Selâm cennetindeki güzel sesli bülbüllerin Allah'ın dostuna salat ve selam getirmesi, akıl sahibi o büyüğün aile ve taraftarları için güzel ötmesi. 3. Bâb/Nihâl: Cennetü'l-me'vâ'daki güzel sesli bülbüllerin Allah'ın dostlarının muhabbeti ve fakirlerin dostluğu sebebiyle güzel ötmesi. Bu bab altı kısma ayrılmaktadır: 1) Büyük Allah dostlarının Allah'ın yardımıyla yokluk ve yoksulluğu varlık ve bolluğa çevirdikleri bilinmelidir. 2) Büyük Allah dostlarının diriye öldürdükleri ve ölüyü dirilttikleri de bilinmelidir. 3) Büyük Allah dostlarının Allah'ın yardımıyla gaybî işlerden haber verdikleri de bilinmelidir. 4) Büyük Allah dostlarının toprağı altına ve taşı mücevhere çevirdikleri de bilinmelidir. 5) Büyük Allah dostlarının sınırlı ve kısa zamanda uzun ve uzak mesafeleri kat ettikleri de bilinmelidir. 6) Fakirlere yemek vermenin, zayıflara yardım etmenin ve garibanları korumanın vacip ve zaruri olduğu da bilinmelidir. 4. Bâb/Nihâl: Cennetü'l-huld'daki güzel sesli bülbüllerin Allah, peygamber ve işin ehli kimselere itaat edip güzel ötmesi. Bu bab bir kısımdan oluşmaktadır. 1) Öncelikle Allah'a itaat etmenin dört şeyle, Peygambere itaat etmenin iki şeyle ve işin ehli kimselere itaat etmenin iki şeyle mümkün olduğu bilinmelidir. 5. Bâb/Nihâl: Cennetü'n-naîm'deki güzel sesli bülbüllerin, pak ve münezzeh Allah'ın adalet kanunu olan, mülkün mamur olmasını sağlayan ve bir milletin selametinin bağı olduğu şeriatın varlığı için güzel ötmesi. Bu bab iki kısma ayrılmıştır: 1) Öncelikle kaideler; şeriat esasına göre mu'amelâtî's-şer'iyye, itikadât-ı şer'iyye, ameliyât-ı şer'iyye adlı üç kısma ayrıldığı bilinmelidir. 2) Devlet temelini atan ve saltanatın parlaklığını sağlayan Osmanlı devletinin büyük sultanlarından Sultan Gazi Osman Hân ölüm döşeğindeyken hümayun sarayında yedi kassa vasiyet etmiştir. 6. Bâb/Nihâl: Cennetü'l-karâr'daki güzel sesli bülbüllerin, dünya asayiş ve emniyetine vesile olan on şey için güzel ötmesi. Bu bâb on kısma ayrılmıştır: 1) Bu on şeyden ilki tevazudur. 2) İkincisi dostları taltif etmektir. 3) Üçüncüsü düşmanlarla barışmaktır. 4) Dördüncüsü yumuşaklıktır. 5) Beşincisi sabırdır. 6) Altıncısı kanaattir. 7) Yedincisi az konuşmaktır. Bu kısım yedi bölüme ayrılmıştır: 1) Çok konuşmak ve gevezelik etmek dilin afetidir. 2) Yalan yanlış konuşmak dilin afetidir. 3) Gıybet dilin afetidir. 4) Dedikodu yapmak dilin afetidir. 5) Büyü yapmak dilin afetidir. 6) Beddua etmek dilin afetidir. 7) Sövme ve küfretmek dilin afetidir. 8) Sekizincisi az yemektir. 9) Dokuzuncusu az uyumaktır. 10) Onuncusu az ilişkiye girmek ve ilişkinin sıhhati hakkında öğüttür. 7. Bâb/Nihâl: Cennetü'l-Firdevs'teki güzel sesli bülbüllerin, anne ve babaya gösterilen ihtiram ve saygı için güzel ötmesi. 8. Bâb/Nihâl: Cennetü'l-Adn'daki güzel sesli bülbüllerin, mürit ve talebelerin üstad ve büyüklere gösterdikleri saygı ve ihtiram için güzel ötmesi. Kitabın bitiş tarihi. Son. (Fevzi Efendi, 1312: 2-78). *Bülbülistân*'da 52

müstakil beyit, 3 mısra, 16 kıta (39 beyit), kısa bir mesnevi parçası (42 beyit) bulunmaktadır. Toplam 3 mısra ve 133 Farsça beytin yer aldığı bu eserde sadece bir Arapça beyit yer almıştır. Eserde geçen mensur bir hikâyenin Farsçası ile birlikte Türkçe tercümesi (Fevzi Efendi 1312: 75):

"بدرستی چنین آورده‌اند که یونس امره قدس سره از اولیاء بزرگوار از جهان از مریدان طایبق امره قدس سره بود که در سالهای بسیار در خدمت او جانسکارانه با کمال صدق و اخلاص کوشش کرده است و حتی از برای او از کوه‌ها بر دوش خود همیشه کشید چنانکه در آن همیشه هیچ کج نبود که همه را راست آورد پس روزی عزیزش باو گفت ای یونس این همیشه‌ها که دانما از کوه بیآوری همه راست می‌آیند آیا در اینها هیچ معوج نیست یونس قدس سره در جوابش گفت ای سلطان من در این درگاه چیزی ذی عوج نشاید من در این درگاه پاک چه کونا چیزی ذی اعوجاج را بیآورم."

"Şöyle nakletmişler: Cihânın büyük evliyası ve Tapduk Emre'nin müridi Hazreti Yunus Emre, şeyhi Tapduk'un hizmetinde uzun yıllar kemali sadakat ve ihlasla çalışmış, hatta onun için dağlardan sırtıyla odun taşıyıp getirmiştir. Getirdiği odunların hepsinin düzgün olmasına dikkat etmiş, hiç eğri odun getirmemiştir. Bir gün şeyhi ona ey Yunus: Dağdan daima getirdiğin odunların hepsi düzgün acaba aralarında hiç eğri odun yok mu? Yunus Emre ona cevaben: Ey Sultanım bu dergâha eğri şey yakışmaz, ben nasıl bu pak dergâha eğri böğrü şey getirebilirim."

6-Bülbülistân: Bu eser Şeyh Muhammed Fevzî-i Mostârî'ye aittir. Fevzî, Sa'dî'nin *Gülistân* ve *Bostân*, Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân*, Şeyh Şücâ'nin *Sünbülîstân* ve Câmî'nin *Bahâristân* adlı eserini taklit ederek 1739'da Mostar'da bu Farsça eseri yazmıştır. Fevzî büyük ihtimalle Herzguvin veya Blagaj'da 1670-1677 yılları arasında doğmuştur. İlköğrenimini Bosna'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş, İstanbul'da Mevlevî tarikatına bağlanmış, *Mesnevî* üzerine dersler almış, Farsça öğrenmiş, ilim meclislerine iştirak etmiş ve daha sonra memleketine dönmüştür. Bosna'ya döndükten sonra Derviş Bayezidagiç'ın Mostar'da yaptırdığı mevlevihanede mesnevi dersleri vermiştir. İran'a hiç gitmediği halde, eğitim alıp, Mevlânâ'nın eserlerini okuyarak, kitap yazacak kadar Farsça öğrenmiştir. *Bülbülistân* adlı eseri dışında Osmanlı Türkçesiyle yazdığı 20 kıta şiiri olduğu söylenmiştir. 1747'de vefat etmiştir. Mehmed Fevzî şu Osmanlı sultanları dönemini derk etmiştir: IV. Sultan Murad, II. Sultan Süleyman Han, II. Sultan Ahmed Han, II. Sultan Mustafa Han, III. Sultan Ahmed Han, Sultan Muhammed Han. Ancak bu sultanların hiç birisinin adı *Bülbülistân*'da yâd edilmemiştir. Şiirlerinde Fevzî mahlasını kullanmıştır. Fevzî, Câmî, Sa'dî, Şeyh Şücâ ve Kemalpaşazâde'den etkilenmiştir (Altınay, 2019: 3-9; Fevzî-i Mostârî 1395: 11-26; Fevzî-i Mostârî 1391: 262-264).

Altmış sekiz sayfadan oluşan Fevzî'nin *Bülbülistân* adlı eseri şu bölümlerden oluşmaktadır: 1-Kerametler: Bu bölümde Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Umrân-i Vasitî, Şeyh Ebü'l-Abbâs, Şeyh Yusuf-i Şirvânî, İbrahim Havvas, Zünnun-i Mısrî, Şeyh Muhammed-i Eşkendî, Sadreddin-i Konevî, Sarirî, Ebü'l-Hüseyn-i Tinatî, Selmân-i Fârisî, Şeyh Ahmed-i Serahsî ve Mevlânâ gibi birçok tasavvuf büyüğüne dair kerametler anlatılmıştır. Bu bölümde toplam 14 keramet yer almıştır. 2-Hikmetler: Bu bölüm Lokmân-i Hekîm, Muhammed-i Gazâlî, Şu'ba' ve Şiblî gibi kimselerin hikmetli sözleri ve hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu bölümde 12 hikmet yer almıştır. 3-İhlaslar: Bu bölüm insanın Allah rızası için hareket etmesi, Peygamberimiz ve Hz. Ali'nin bu konudaki düşünceleri, Osman-i Neseî, Şakik-i Belhî, Hamid el-Keffaf, Cüneyd-i Bağdâdî, İbrahim Edhem, Süfyân-i Sevî ve Şeybân-i Râî gibi büyükler hakkında nakledilen hikâyelerden oluşmaktadır. Bu bölümde yedi hikâye anlatılmıştır. 4-Nükteler: Bu bölüm çok önemlidir, çünkü Farsça söyleyen Mevlevî şairlerin hal ve ahvalleri hakkında bahsedilmiş ve şiirlerinden örnekler sunulmuştur. İsmi geçen şairler şunlardır: Mevlânâ, Sultan Bayezid b. Süleyman Han, Hilâlî, Bâkî Efendi, Derviş Paşa, Derviş Paşazâde, Hayâlî Efendi, Hüsrev Paşa, Fütühî, Rüştî, Âzerî, Reşidî. 5-Latifeler: Bu bölümde mizah içerikli altı hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerde Hz. Peygamber, Ahmed b. Asım ve Hayâlî'nin adları anılmıştır. 6-Cömertlik: Bu bölümde sadece bir hikâye var ve bu hikâye diğer hikâyelere nazaran daha uzundur. Bu hikâyede Fazl Bermekî'nin oğlunun cömertliği anlatılmaktadır. Hâtimetü'l-Kitâb (Kitabın sonu), bu bölümde müellif kusurlarının hoş görülmesini ifade ettikten sonra eseri 1152'de bitirdiğini bir şiirle beyan etmiştir.

Müellif eserindeki her bölüme "Huld" yani "cennet" adını vermiştir. Her bölümde birçok hikâye bulunmaktadır. Dördüncü bölüm Osmanlı ve Bosna topraklarında Farsça yazan şairleri anlatan küçük bir tezkiredir. *Bülbülistân*'daki hikâyelerin çoğu Hucvîrî'nin *Keşfü'l-Mahcûb* ve Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eserlerinden iktibas edilmiştir. Birçok âlim ve mutasavvıfın adının yer aldığı eserde 85 kıta, 33 tek beyit, 2 mesnevi, 7 gazel ve 1 terciibend bulunmaktadır (Altınay, 2019: 19-69; Fevzî-i Mostârî 1395: 11-26). Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Fevzî-i Mostârî 1391: 279):

"Hikmet: Padişاهی در مملکت خودش چندان که اهل دانش و ارباب معارف هست بود جمع آورد و به ایشان فرمود: «دانید شما را برای چه درهم آوردم؟» گفتند: «نمی دانیم». گفت: «از برای آن آوردم که مرا خبر دهید بعد از این چند سال در این عالم معمر باشم؟» گفتند: «ای گزیده اهل عقل و ای زیده ارباب فضل فضول اگر ما چنان کار دانسته بودیم، نخست از مرگ خود پیام گرفتگی که عمر ما دراز است یا کوتاه؟» گفت: «اگر مرا پیام ندهید کی شما از دست جور من رهایی یابد؟» در میان ایشان، تئی چند از مردم هستی که از ارباب تنجیم بودند. آنان گفتند: «ای پادشاه دادکار و ای وسعت یافته روزگار! اگر پذیری بر مقتضای علم جزئیات شما خبر دهیم...»

"*Hikmet: bir padişah ülkesinde ilim ehli ve marifet erbaplarını toplayıp, onlara şöyle demiş: Sizi neden buraya çağırdığımı biliyor musunuz? Dediler: Bilmiyoruz. Padişah: Sizi buraya bu âlemde kaç yıl daha yaşayacağımı haber vermeniz için çağırdım. Dediler: Ey akıl sahiplerinin seçkini ve ey fazilet ehlinin bilgini! Eğer biz o dediğiniz işi bilseydik, ilk önce ölümümüzden haberdar olurduk ve ömrümüzün kısa mı veya uzun mu olduğunu öğrenirdik. Padişah: Dedi. Eğer bana şimdi cevap vermeseniz kim sizi eziyetimin elinden kurtarabilir? Bu ilim adamlarının içinde birkaç müdakkik bilge vardı ve onlar şöyle dediler: Ey adaletli padişah ve ey zamanın hükümdarı, eğer kabul ederseniz ilim ışığında size gereken cevabı vereceğiz...*"

7-Ravzatü'l-Ahbâb: Bu eser II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemi şairlerinden Sâyilî'ye aittir. Sâyilî 16. asırda Anadolu'da Farsça söyleyen şairlerden olup, aslen Türkistân'ın Horasan bölgesinin Karş beldesindedir. Adı kaynaklarda Mevlânâ Sâyilî, Muhammed ve Muhammed Efendi şeklinde yâd edilmiştir. Sâyilî erken yaşta İran'dan ayrılıp, Rum diyarına gelmiş, Yenişehir'de bulunmuş, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim adına eserler telif etmiştir. Rum diyarına gelene kadar Buhârâ, Herât, Câcerm, Esterâbâd ve Sultâniyye'de bulunmuş, ilim öğrenmek için Buhârâ'dan Herât'a gitmiş ve orada birçok kişiden ilim tahsil etmiştir. Alî Şîr Nevâî ile görüşmüş ve Nevâî'nin kendisi için iki beyit yazdığını söylemiştir. Hayatının en az kırk yılını Osmanlı topraklarında geçiren Sâyilî'nin 927'de (1520) İstanbul'da olduğu söylenmiştir. Ömrünün son yılları sıkıntı ve hastalık içinde geçmiş ve büyük ihtimalle 1551'den sonra vefat etmiştir. *Ravzatü'l-Ahbâb*'tan başka *Nazmü'l-Cevâhîr*, *Divân* ve *Târîh-i Âl-i Osmânî* adlı eserleri vardır (Babacan 2015: 61-83; Nevâî 2017: 201; Ravzatü'l-Ahbâb nr. 3205, v. 56a, 58b, 59b).

Ravzatü'l-Ahbâb bir mukaddime ve sekiz baktan oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde münacat, na't, kitabın yazılış sebebi, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve Hâce Muhammed Kâsım'ın övgüsü yer almaktadır. Bu eseri *Gülistân*'a nazire olarak kaleme alan Sâyilî, Câmî'nin *Bahâristân* adlı eserinden de bahsetmiştir. 924'de (1518) yazılıp, tamamlanan ve Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilen *Ravzatü'l-Ahbâb* şu bablardan oluşmaktadır: 1-Padişahların Huyları. 2-Dervişlerin Ahlakı. 3-Kanaatin Fazileti. 4-Sükûnetin Faydaları. 5-Aşk ve Gençlik. 6-Zayıflık ve Yaşlılık, 7-Terbiyenin Önemi. 8-Sohbet Adabı. 55 mesnevi (298 beyit), 135 rubai (270 beyit), 560 kıta (1.156 beyit), 5 matla, 20 tecrübe, 9 nasihat, 6 öğüt, 14 fâide, 17 nükte, 4 vaaz ve 42 hikmetin yer aldığı eserde, 118 manzum-mensur ve 11 manzum hikâye bulunmaktadır. Sultan Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Karaman Sultanı Ahmed-i Rûmî, Vezir Şâhruh, Ali Şîr Nevâî, Abdurrahman Câmî, Sâ'dî-i Şîrâzî, Sultan Sencer, Leyla ve Mecnûn, Behrâm-i Gûr gibi şahısların adlarının yâd edildiği eser, *Gülistân* gibi manzum ve mensur yazılmıştır. Kaynaklarda yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmayan Sâyilî, bu eserinde hayatı hakkında önemli bilgileri hikâye tarzında ifade etmiştir. Eserin Türkiye kütüphanelerinde iki yazma nüshası bulunmaktadır (Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu/ nr. 3205 ve Ankara Milli Kütüphanesi/ 06 Mk. Yz. A. 6799). (Ravzatü'l-Ahbâb nr. 3205, v. 3b-10a) Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Ravzatü'l-Ahbâb nr. 3205, v. 90b-92b):

"حکایت: در خدمت سلطان بابزید بن سلطان محمد خان روح الله روحها می بودم و در سایه دولتش می آسودم اگر چه مملکتش در نمایش و آرایش رشک باغ ارم بود اما نخل حیاتش بخزان پیری دهرم کشیده. قطعه:

چست و چابک چو جوانان نبود * پیر هر چند قوی باشد و سخت

ندهد طعم تازه نهال * میوه شاخ کهن سال درخت

"با وجود ضعف علت شیب دست مرض قوی جیبش گرفته بود. رباعیه:

هر چند گل از آب چمن تر گردد * اندک بادی که خورد ابتر گردد

پیری که بود درد قوی با آن درد * عارض که شود مرض قوی تر گردد.

سلطان را دست و پای چون ریشه نخل سال خورد از کار مانده و باد خزان مرض برگ و بار امیدش را بر زمین نامیدی افشانده

"*Hikâye: Sultan Bâyezîd b. Sultan Muhammed Hân'ın hizmetindeydim ve devletinin gölgesinde huzurluydum, her ne kadar onun devleti güzelli ve huzur noktasında İrem Bağı ile yarışsa da, onun hayyat hurması yaşlılık hazanına su taşıyordu. Kıta:*

Her ne kadar güçlü ve kuvvetli yaşlı bir adam olsa da gençler gibi hızlı, süratli ve çevik değildi.

Taze fidanın meyvesi, yaşlı ağacın meyvesinin tadı ve lezzetini veremez.

Yaşlılık ve ihtiyarlık zaafı sebebiyle çok kötü bir hastalığa yakalandı. Rubai:

Her ne kadar gül çimen suyundan ıslansa da esen zayıf bir rüzgar onu güdük bırakır.

Sağlam bir dert olan yaşlılıkla birlikte daha kuvvetli bir hastalık ortaya çıkar.

Sultanın eli ve ayağı yaşlı hurma kökü gibi el ve ayaktan düştü. Sonbahar rüzgarı ve hastalık onun ümit yaprak ve meyvesini yere vurup dağıttı."

8-Rıdvân: Bu eser Sultan Abdülhamid dönemi şairlerinden Mîrzâ Âkâ Hân-ı Kirmânî'ye aittir. Âkâ Hân 1270'te (1853) Kirmân'nın Meşiz beldesinde doğmuştur. Kaçarlar dönemini idrak eden ve bâzgeşt-ı edebî üslubu şairi olan Âkâ Hân 1881'de Kirmân'da maliye memuru olmuş, İsfahan ve Tahran'da bulunmuştur. İran'da rahat bırakılmayan Âkâ Hân arkadaşı Şeyh Ahmed ile birlikte Meşhed, Reşt, Tebriz yoluyla İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da İranlılar'a ait dergi ve gazetelerde yazılar yazmış, Farsça dersler vermiş ve eserler telif etmiştir. 1895'te Ermeni isyanını teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklanmış, İran'da Nâsirüddin Şah'ın öldürülmesinde parmağı olduğu suçlamasıyla İran'a iade edilmiş ve 1896'da Tebriz'de idam edilmiştir. *Rıdvân* dışında *Âyîne-i İskenderî*, *Nâme-i Bâstân*, *Terceme-i Ahdnâme-i Mâlik Eşter*, *Dîvân*, *Heşt Behişt*, *Tekvin ve Teşrîi*, *Hikmet-i Nazarî*, *Ceng-i Haftâd u Dû Millet*, *Se Mektûb ve Sad Hitâbe*, *İnşallâh û Maşallâh* ve *Reyhân* adlı eserleri vardır (Âdemiyyet 1357: 24-26; Kurtuluş 2016: 59-60).

Âkâ Hân, *Rıdvân* adlı eserini 1295 (1878) yazmaya başlamış ve 1304'te (1886) tamamlamıştır. Eser bir dibace, mufassal bir mukaddime, mevsim olarak adlandırılan dört bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime: Nefislerin saadeti ve kötü günlerin değişimi. 1-Birinci mevsim (birinci bab): Gençliğin aşk, hüsn ve gerekliliklerini beyan etme. 2-İkinci mevsim (ikinci bab): Ahlakı pak etmek, talep ve istemenin neticesi. 3-Üçüncü mevsim (üçüncü bab): Büyüklerin huyu ve meliklerin adabı. 4-Dördüncü mevsim (dördüncü bab): Karşılıklı konuşmanın latifesi ve gülmenin ışığı. Hâtıme: Ayetleri okumanın ve ibretli ibarelerle uğraşmanın hikmeti. *Rıdvân*'da yaklaşık 353 manzum ve mensur hikâye yer almaktadır. Sa'dî'nin *Gülîstân* adlı eserine nazire olarak yazılan bu eser Sultan Abdülhamid'e ithaf edilmiştir. Eserin mukaddimesinde Münif Paşa ve Sultan Abdülhamid övülmüştür. Secili bir nesirle yazılan eserde bilginler, tarihi şahsiyetler, şairler ve filozofların adlarının geçtiği hikâye sayısı çok fazladır. Âkâ Hân bu eserde Ubeyd-i Zâkânî'nin *Risâle-i Dilgoşâ* ve *Ahlâk'ül-Eşrâf* adlı eserlerinden iktibaslar yapmış, Osmanlı ve İran'ın hicri on üçüncü yüzyıldaki durumuna değinmiştir. Eserde Aristo, Eflatun, Nâdirşâh Afsâr, Rızâkulî Mîrzâ Nâdirzâde, Yağmâ-i Cendakî, Mîrzâ Muhsin Hân, Behrâm-i Gûr, III. Napoleon ve Friedrich'in adları yâd edilmiştir. Hâtimede çok

sayıda hikmet, öğüt, edep, politika ve siyaset ile ilgili nükte bulunmaktadır (Dilgoşâ 1394: 248-268; Oğûlbîg 1388: 17-21). Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Oğûlbîg 1388: 107):

"امیر تیمور گورگان چون به هندوستان رسید، مغنیان و رامشگران را بخواست و گفت؛ شنیده ام در این نواحی نوازندگان چیره دست و مطربان ماهره سازند. ناینیایی را نزد وی آوردند که در این فن بی نظیر بود. ناینیایا رود گرفت و سرود آغاز کرد. امیر را سروری شکفت آمد. پرسید؛ نام تو چیست؟ گفت؛ دولت. شاه گفت؛ آیا دولت هم ناینیایا می شود؟ ضریب جواب داد؛ اگر ناینیایا نبود، به سرای لنگ نیامدی؟

هست گیتی چه مجمع الاثتات* جمع و وحدت ثمر باشد

زره نره اندر این عالم* جاذب سنخ یکدیگر باشد"

"Emîr Tîmûr-i Gûrgân, Hindistan'a ulaşınca şarkıcı ve çalgıcıları istedi ve "Bu diyarda çok mahir çalgıcı ve şarkıcıların var olduğunu duyduğunu söyledi. Tîmûr'un yanına bu işte maharetiyle meşhur olan âmâ birini getirdiler. Âmâ rûd aletini aldı eline ve çalmaya başladı. Emîr zevkten dört köşe oldu. Şöyle dedi: "Senin adın nedir?" Çalgıcı: "Devlet" dedi. Emîr: "Devlet de kör olur mu?" dedi. Âmâ çalgıcı şöyle cevap verdi: Eğer kör olmasaydın, özürünün sarayına gelmezdin?"

Dağınk haldeki bir mecmuayı andıran bu dünya, birlik ve vahdeti netice vermektedir.

Bu âlemdeki her bir zerre birbirinin aşmı cezbetmektedir".

9-Fetihnâme: Bu eser Kasım b. Ahmed-i Koncâî'ye aittir. Koncâî'nin yaşamı hakkında çok az bilgi mevcuttur. Gence'de doğmuş ve babasının adı Şeyh Ahmed'dir. Gence'de Mevlânâ Yakub Muhammed Şâhî'nin himayesinde kelim ilmi tahsil etmiştir. Daha sonra ilim için Şirvan ve Ereş'e gitmiş, ancak Kızılbaş taifesinin zulmü sebebiyle güvenilir bir tüccar gurubuyla Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu'da Tokat'a gitmiş ve orada Sultaniye Medresesi'nde ilim tahsil etmiştir. Tokat'ta bulunduğu dönem veba salgını olduğunu ifade etmiştir. Amasya'ya seyahat edip, Bayezid Hâniye Medresesi'nde Tahtazânî'nin *Telvîh* adlı eserinin ilk bölümünü mütalâa edip, ilmi meclislere iştirak etmiştir. Burada Zîrekzâde adıyla tanınan Rükneddin adlı birinin iltifatına mazhar olmuştur. Bursa'da bulunduğu söylenmiştir (Kardaş, 2004: 8-9).

Fetihnâme, Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir. Müellif eserinde Tokat, Bursa, Amasya ve Edirne gibi şehirlerde bulunurken başından geçen mevzuları hikâye tarzında beyan etmiştir. Eser bir mukaddime ve yedi baktan oluşmaktadır: Mukaddime. 1-Padişahların Sîreti (27 hikâye). 2-Dervişlerin Ahlakı (15 hikâye). 3-Dönemin Kadıları (5 hikâye). 4-Aşk ve Âşıklar (3 hikâye). 5-Nedimlerin Sözleri (6 hikâye). 6-Hırsızların Zekâ ve Kurnazlığı (7 hikâye). 7-Düşmanların Zerafeti (5 hikâye). Müellif eserini 926'da (1519) Mevlana Hızır Bey'in oğlu Ahmed Paşa'nın huzurunda tamamlamıştır. Eserde Konya, Bursa, Semerkant, Mısır, Halep, Tebriz, Gence adlı yerler ile Mevlânâ, Şah İsmail-i Safevî, Hasan Şah Bakkal-i Şirâzî, Pîr Budâk Han, Molla Fenârî, Ali Şîr Nevâî, Mevlânâ Muhammed Şâhî, Sultan Mehmed, Sultan Bayezid, Sultan Yakub, Sultan Selim, Şehzade Korkut, Sultan Mahmud, Sultan Murad, Hasan Bey, Timur, Harun Reşid ve Haccâc b. Yusuf gibi şahıslar yâd edilmiştir (Kardaş 2004: 15-24). Eserden Farsça bir numune ve Türkçe tercümesi (Kardaş 2004: 164):

جوانی در بغداد به دختری عاشق شد و چون شب که در رسید، شنوا کند آب فرات را می گذرد و در خانه آن دختر صحبت می سازد. و چون بامداد شود، دیگر بار شنوا کند بیاید به جای خود می آید. و چندان چنین کرد و شبی نگاه کرد، دید که یک چشم این دختر اندک کج است. گفت؛ ای جوان دانستم که عشقت از من سرد شده است که به عیب من مطلع و واقف شدی و دیگر این آب را عبور و گذر مکن...

Bağdat'ta bir genç, bir kıza âşık olmuştu. Gece olunca yüzüp, Fırat nehrini geçip, o kızın evine gidip onunla sohbet ediyordu. Sabah olunca yüzüp, geldiği yere tekrar geri dönüyordu. Bu böyle bir süre devam etti. Bir gece genç bu kızın bir gözünün biraz şaşmış olduğunu fark etti. Kız ona: "Ey genç, artık aşkın benden soğuduğunu biliyorum, benim ayıbımdan haberdarsın ve artık bu suyu geçmeye çalışma" dedi...

Sonuç

Gülistân kaleme alındığı tarihten itibaren birçok insan tarafından okunarak günümüze kadar tesirini sürdürebilmiş bir eser olması nedeniyle, kaleme alındığı tarihten itibaren nazire, şerh ve tercümelere konu olmuştur. Türkler tarafından büyük bir beğeniyle karşılanan, Osmanlı döneminde medreselerde okutulan, Osmanlıca nazireleri yazılan ve Farsça öğrenimi noktasında kaynak eser olan *Gülistân*, Anadolu'da birçok şair ve yazarın ilgisini çekmiştir. Bu esere hem tertip hem de üslup ve muhteva açısından dokuz Farsça nazire kaleme alınmıştır. Bu nazirelerin hemen hepsi *Gülistân* gibi manzum ve mensur yazılmış, çok sayıda hikâyeden meydana gelmiş ve bölümlere ayrılmıştır. Ayrıca *Gülistân* gibi bu eserlerde gezilip görülen yerler ve dönemin durumunu beyan eden mevzular dile getirilmiştir. Bu nazirelerin dibâcelerinde mutlaka Sa'dî methodilmiş ve *Gülistân*'ın secili ve süslü üslubu övülmüştür. Bu nazirelerde ayet ve hadislerden, ahlakî ve insanî öğütlerden, Kur'an'da geçen kıssalardan, seyahatlerden, diğer şair ve yazarların eserlerinden istifade edilmiştir. Anadolu'da yazılan nazirelerin çoğu *Gülistân* gibi bir şahsa takdim edilmiştir. Söz konusu nazirelerden sunulan Farsça parçalara bakıldığında, Türk edebiyatında *Gülistân*'a başarılı Farsça nazirelerin yazıldığı görülmektedir, ancak bu eserlerden hiçbiri onun seviyesine ulaşamamıştır. Bunda *Gülistân*'ın başarılı bir sehl-i mümteni olması, kolay ve basit görünmesine rağmen taklit edilmesinin zor olmasından kaynaklanmaktadır. Farsça parçalara bakıldığında *Gülistân*'ın bu nazirelerden bir diğer üstünlüğü; fikirlerin veciz ve kısa bir şekilde ifade edilmesi, gereksiz uzatmalara ve uygun olmayan sözlere yer verilmemesidir.

Kaynakça

- Âdemiyyet, Ferîdûn (1357). *Endîşehâ-yı Mîrzâ Âkâ Hân-i Kirmânî*. Tahran: İntişârât-i Peyâm.
- Altınay, İbrahim (2019). *Mostarlı Fevzî'nin Bülbülistân'ı (Metin İnceleme- Tercüme-Transkripsiyon)*. D.T., İstanbul: İstanbul Ü.
- Babacan, İsrâfil (2015). "Sâyilî ve Türkçe Şiirleri". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (23): 61-83.
- Çaldak, Süleyman (1997). *Nergisî ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)*. D.T., Malatya: İnönü Ü.
- Çiçekler, Mustafa (1994). *Kemal Paşazâde ve Nigâristân'ı*. D.T., İstanbul: İstanbul Ü.
- Çiçekler, Mustafa (2008). "Sa'dî-i Şîrâzî". *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı, 35: 405-407.
- Devletşâh (2011). *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-şuarâ)*. Çev. Necati Lugal. İstanbul: Pinhan.
- Dihhodâ, Ali Ekber (1349). *Lügatnâme-i Dihhodâ*. Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân.
- Dilgoşâ, Ali Bağdârî (1394). "Bâzhân-i Kitâb-i Rıdvân Risâle-i Münteşir Neşode ez Mîrzâ Abdülhüseyîn Hân Berdesîrî-i Kirmânî". *Peyâm-i Bahâristân*, 7 (2): 248-268.
- Eroğlu, Niğdeli Hakkı (2000). *Gül Suyu Gülistân Tercümesi*. Haz. Azmi Bilgin-Mustafa Çiçekler. İstanbul: Ötügen.
- Ersoy, Asu (2006). *Nahlistan (İnceleme-Metin-Dizin)*. Y.L., Manisa: Celal Bayar Ü.
- Fevzi Efendi, Mehmed (1312). *Bülbülistân*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Fevzî-i Mostârî (1395). *Bülbülistân*. Nşr. Mesud Murâdî. Tahran: İntişârât-i Kûze.
- Fevzî-i Mostârî, Mehmed (1391). *Bülbülistân*. Nşr. Ahmed Behnâmî. Tahran: Peyâm-i Bahâristân.
- Hânlerî, Zehrâ (1347). *Ferheng-i Edebiyyât-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i İrân.
- Hidâyet, Rızâ Kulîhân (1339). *Mecma'u'l-fusahâ*. Nşr. Müzâhir-i Musaffâ. Tahran: Emîr Kebîr.
- Kardaş, Zekai (2004). *Kasım b. Ahmed-i Koncâ'nın Fetihnâme'sinin Tenkitli Metni*. D.T., İstanbul: İstanbul Ü.

- Kaska, Çetin (2020). "İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Farsça Yazmalar" *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11: 72-99.
- Kazâî, Hâdî (1386). *Zindegînâme-i Şâ'irân ve Nivîsendegân*. Tahran.
- Kurtuluş, Rıza (2016). "Âkâ Hân-i Kirmânî". *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, EK-1, 59-60.
- Mehdîpûr, Muhammed (1377). "Sâye-i Gülistân Der Bülbülistân Muârifî-i Kitâb-i Sünbülîstân-i Şeyh Şücâ-i Gürgânî". *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Tebrîz*, 169: 129-144.
- Nevâî, Ali Şîr (2017). *Mecâlisü'n-Nefâis/ Herâtî ve Hekimşâh Çevirisi Mülhakâtı*. Çev. A. Naci Tokmak. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Oğûlbîg, Sayyâd Yektâî (1388). *Tashîh-i Nussha-i Hattî-yi "Rıdvân" Eser-i Mîrzâ Âkâ Hân-i Kirmânî*. Y.L.T., Tahran: Dânişgâh-i Peyâm-nûr Dânişkede Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî.
- Özçakmak, Fatma (2017). *Gülistân-i Vâhidî (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Y.L., Erzurum: Atatürk Ü.
- Sa'dî-i Şîrâzî (1991). *Gülistân*. Çev. Hikmet İlâyдын. İstanbul: MEB.
- Sa'dî-i Şîrâzî (2001). *Gülistân*. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Şule.
- Sa'dî-i Şîrâzî (2007). *Gülistân Tercümesi*. Çev. Sibîcâbî. Haz. Oğuz Ergene. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Safâ, Zebihullâh (1368). "Sa'dî", *Târîh-i Edebiyyât Der İrân*. Tahran: İntişârât-ı Ferdovs, 1/3: 584-614.
- Sâyilî, *Ravzatü'l-Ahbâb*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu, nr. 3205
- Seyf, Abdülrazâ-Aydın, Nazmi (2018). "es-Seyyid Muhammed Şevket el-İstanbulî ve Nazîre-i bâ Nâm-i Sünbülîstân ber Gülistân-i Sa'dî Nigâşte". *Asos journal*, 71: 601-614.
- Süren, Arzu (2006). *Şükrüllâh-i Şîrvânî'nin Nahlistân Adlı Eserinin Metni ve Metin İncelemesi*. D.T., İstanbul: İstanbul Ü.
- Süreyya, Mehmet (1996). *Sicil-i Osmânî*. Ed. Nuri Akbayan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Şevket, Mehmed, *Sünbülîstân-i Rûm*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. FY 932, vr. 1b-156a.
- Şücâ'-i Gürgânî (1384). *Sünbülîstân*. Nşr. Muhammed Mehdîpûr. Tebriz: İntişârât-i Dânişgâh-i Tebrîz.
- Tahir, Bursalı Mehmed (1976). *Osmanlı Müellifleri*. Haz. İsmail Özen. İstanbul: Yaylacılık Matbası.
- Taşkın, Gülşah (2009). *Çorlulu Zarîfî Divanı İnceleme Edisyan Kritikli Metin*. D.T., İstanbul: Marmara Ü.
- Turan, Şerafettin (2002). "Kemalpaşazâde". *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 25: 238-40.
- Uzun, Mustafa İsmet (1995). "Edirne Müftüsü Fevzi Efendi". *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı, 12: 506-509.
- Vazıh Efendi, Mustafa (2016). *Gülistân Tercümesi*. Haz. Ahmet Topal, Kayseri.
- Yazıcı, Tahsin (1988). "Sa'dî". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim, 10: 36-41.
- Yazıcı, Tahsin (1996). "Gülistân". *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı, 14: 240-41.
- Yazıcı, Tahsin, (1364). "Ehemiyyet-i Âsâr-i Sa'dî der İmpârâtûrî-i Osmanî ve Devrân-i Cumhuriyyet-i Türkiye," *Zikr-i Cemîl-i Sa'dî*, c.3, s.319-328).
- Yılmaz, Ozan (2012). *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca.
- Yılmaz, Ömer (2008). "Mehmed Fevzi Efendi'nin İnsan Tanımı ve Tasnifi Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Journal of Analytic Divinity*, 3 (2): 6-22.